

*SAMOUPRAVLJANJE I RADNIČKI POKRET**Izdavački centar »Komunist«, Beograd 1973, tom I—III,**str. 518 + 722 + 672*

Ideja da se na jednom mjestu sakupe svi relevantniji tekstovi o problematici samoupravljanja i radničkog pokreta, koji su nastali u 130-godišnjoj borbi za pobjedu socijalizma, vrlo je vrijedna, ali je njena realizacija izričito teška. Glavni sastavljač te trotomne antologije Miloš Nikolić sigurno se sukobio s mnogim poteškoćama dok je savladao tu zaista opsežnu materiju. Pred njega se, prije svega, postavio problem kriterija: koji su tekstovi doista relevantni za tu problematiku? O tome u predgovoru kaže: »Prvo, u antologiju su uvršteni samo oni tekstovi koji samoupravljanje shvaćaju i razmatraju kao sastavni dio radničkog pokreta u njegovim nastojanjima za izmenom kapitalističkog načina proizvodnje i izgrađivanjem socijalizma. Otuda i naziv antologije *Samoupravljanje i radnički pokret*.

To, istovremeno, znači da u antologiji nema onih tekstova (kojih inače ima veoma mnogo) koji različite oblike saučestvovanja pre svega ili isključivo razmatraju kao demokratizovanje i humanizovanje radnih odnosa u kapitalističkom preduzeću sa ciljem održavanja kapitalističkog načina proizvodnje. Kako samoupravljanje predstavlja jedan od veoma značajnih, rekao bih privilegovanih oblika i ciljeva borbe radnika, ova antologija pruža čitaocu i neka saznanja o razvoju radničkog pokreta, naročito u toku poslednjih pedeset godina ovoga veka, i o osnovnim problemima i perspektivama toga pokreta danas. Drugo, ovakvo opredjeljenje u izboru tekstova za ovu antologiju u najtešnjoj je vezi sa shvatanjem njenog sastavljača o suštini što povezuje najraznovrsnije oblike i stupnjeve one radničke prakse koju obično nazivamo samoupravljanjem.«

Čini nam se da sastavljač ipak nije uspio potpuno održati te kriterije, u što ćemo se uvjeriti nakon kraće analize sadržaja sva tri toma.

U prvom tomu dati su zaista relevantni tekstovi Marksa, Engelsa i Proudhona. Pažnju privlači kritika posljednjeg, kao i niz dragocjenih priloga Marxa i Engelsa o iskustvima Pariške komune. Također je s pravom mnogo mjesta posvećeno Lenjinu kao i izabranim priložima Trockoga, Zinovjeva, Buharina, Šljapnikova, Kolontajeve, Radeka i drugih sudionika oktobarske revolucije i prvih napora na izgradnji novoga socijalističkog poretka u Sovjetskoj Rusiji. Historijski su važna iskustva neuspjele borbe radnika za preuzimanje političke vlasti u Njemačkoj, Austriji i Italiji nakon prvoga svjetskog rata prikazana radovima R. Luxembourg, K. Korsch, M. Adlera, O. Bauera, A. Gramscia i drugih. Iako mnogi od tih tekstova nemaju visok teoretski nivo, ipak su odraz vrlo burnog perioda u kojem je zaista vladala velika sloboda misli i činjeni znatni napori da se stvori nešto novo.

U drugom, po opsegu najvećem, tomu pod naslovom »Revolucionarno ukidanje kapitalizma« uvršteni su brojni prilozi marksistički orijentiranih mislilaca Zapadne Evrope, koji su nastali poslije II svjetskog rata, naročito potkraj

60-ih godina, nakon poznatog revolucionarnog vala u Zapadnoj Evropi. Među njima su i neki mislioci van komunističkog pokreta. Radi ilustracije navodimo neka najpoznatija imena: Lefebvre, Gurvitch, Basso, Marcuse, From, Gorc, Mandèl, i dr. U nekim od uvrštenih tekstova prije je riječ o borbi za suodlučivanje ili za takozvanu proizvodnu demokraciju, nego o samoupravljanju. Naime, između tih pojmova postoji vrlo jasna distinkcija, koja nije uvijek dovoljno istaknuta. Samoupravljanje radnika, onako kako su ga u teoriji utvrdili Marks, Engels i Lenjin i kako se pokušalo provesti u prvom revolucionarnom valu nakon I svjetskog rata, odnosno poslije II svjetskog rata kod nas u Jugoslaviji — zasniva se na društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, a nužno vodi do postupnog odumiranja države i stvaranja asocijacije slobodnih proizvođača, koji su istodobno i upravljači najvećeg dijela rezultata svoga rada. Suodlučivanje, onako kako se ono razvija u nekim zapadnoevropskim zemljama, uopće ne postavlja problem vlasništva, čime automatski konzervira postojeće stanje, tj. zadržava privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i u borbi s njim sve više se oslanja na kapitalističku državu kao svoga glavnog zastupnika. Time dolazi samo sa sobom u kontroverznu i u krajnjoj konzekvenci javlja se kao jedan od novih pokušaja produžetka kapitalizma, što se može ocijeniti i kao odstupanje od osnovnog Marxovog zahtjeva — od borbe za definitivno rušenje kapitalističkog poretka. Naravno, u nekim prilozima uočeni su i ti nedostaci.

Iz ovog aspekta nam se čini da ipak treba veću pažnju posvetiti historijskim izvorima i tokovima borbe radničke klase za preuzimanje političke i ekonomske vlasti. Npr., nedovoljno je obrađena uloga fabričko-zavodskih komiteta u Rusiji od februarske do oktobarske revolucije 1917, ozakonjenje radničke kontrole, te razlozi njenog odumiranja u vrijeme građanskog rata i nakon uvođenja Nove ekonomske politike 1921. godine. Naprotiv, učinjeno je obrnuto, više je mjesta dato teoretskim raspravama brojnih zapadnoevropskih mislilaca, koje zaista nikoga ne obavezuju da ih provode u djelo. Činjenica da je danas teoretska misao na mnogo višem nivou nego prije pola stoljeća i da ima mnogo više teoretičara, koji se bave tom problematikom, može samo djelomično opravdati taj raskorak.

Diskutabilna je i teza sastavljača kojom opravdava svoj kriterij: »Jedan od najznačajnijih rezultata masovnih radničkih štrajkova i studentskih demonstracija 1968. i 1969. godine bila je široka afirmacija ideje radničkog samoupravljanja u praksi i u teoriji. Prvi put posle zlatne ere radničkog samoupravljanja devetnaestih i dvadesetih godina ovoga stoljeća ideja radničkog samoupravljanja kao sredstva i kao cilja revolucionarne borbe nametnula se istovremeno i širokim slojevima radnika i studenata, i radničkim i političkim organizacijama, i marksističkoj teoriji u razvijenim kapitalističkim zemljama. Otuda u antologiji najviše tekstova iz ovog najnovijeg perioda.«

Iako smo još prilično blizu tim događajima, možemo slobodno reći da taj revolucionarni val nije ni izdaleka tako ozbiljno uzdrmao kapitalističke sisteme u nekim zapadnoevropskim zemljama, kao što se to u prvi mah činilo, pa, prema tome, ni njegovo teoretsko iskustvo nema takvo značenje kakvo mu se pridaje.

U trećem tomu nalazi se nekoliko priloga zapadnoevropskih teoretičara-marksišta o radničkom samoupravljanju i socijalističkom društvu, koji pokazuju puno razumijevanje za tu problematiku.

Neveliko samoupravno iskustvo nekih socijalističkih zemalja (Demokratska Republika Njemačka, Poljska, Mađarska, ČSSR, pa i SSSR), prilično je dobro prezentirano. Na žalost, neki najinteresantniji prilozi danas već imaju samo karakter historijskog svjedočanstva o trenutku koji je već prošao. (Mislimo na priloge Gomulke, Šika i nekih drugih.)

Teoretska misao u svijetu o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji prezentirana je s nekoliko interesantnih, ponekad dobronamjernih, ali ne nekritičkih napisa. Posljednji dio trećeg toma posvećen je jugoslavenskoj misli o samoupravljanju — »jedinoj zemlji u kojoj postoji sistem koji odgovara onome što ljudi zovu samoupravljanjem — kako je to javno formulirao poznati francuski marksist Bourdet. Jugoslavenska misao prezentirana je izvodima iz referata i govora Josipa Broza Tita od njegovog ekspozea u Narodnoj skupštini FNRJ, 26. lipnja 1950, kad je ozakonjeno radničko upravljanje, do govora na Općem saboru federacije, 23. travnja 1973. Najviše priloga uzeto je iz radova Edvarda Kardelja, a po jedan prilog od V. Bakarića, N. Pašića, M. Pečujlića, S. Šuvara i Z. Vidakovića. Posebno je interesantan prilog D. Bilandžića »Rađanje koncepcije samoupravnog socijalističkog razvitka« koji ima karakter historiografskog pregleda. Nesumnjivo da je jugoslavenska misao o samoupravnom razvoju, iz koje se vide i neki nedostaci našega razvojnog puta, zaslužila u ovakvoj antologiji mnogo više mjesta. Ali se ovdje možemo složiti s opravdanjem sastavljača da je ona našim čitaocima mnogo pristupačnija nego tekstovi stranih autora, uključujući čak i klasike marksizma-lenjinizma.

Pozitivna je strana te antologije što sadrži odlomke iz niza rasprava naših i stranih historičara i teoretičara o pojedinim problemima i razdobljima iz kojih čitalac stječe širi uvid. Takvog su karaktera odlomci iz rasprava P. Damjanović — A. Deleon »Iskustvo Pariske komune«, A. Pankratova »Fabrički komiteti u Rusiji u vrijeme revolucije 1917—1918«, V. Pantić »Koncepcije u radničkom pokretu Niemačke o sistemu vijeća«, B. Pribičević »Pokreti i ideje o radničkoj kontroli početkom XX vijeka u Engleskoj« i »Industrijska demokratizacija u zapadnoevropskim zemljama«, L. Čolić »Suodlučivanje u Saveznoj Republici Njemačkoj« i neki drugi prilozi.

U cjelini gledano, i pored nekoliko prigovora od kojih ponavljamo pretjeranu pažnju nekim zapadnoevropskim misliocima, ta antologija predstavlja značajan znanstveni izdavački pothvat. Ona će mnogo pomoći svima onima koji se zanimaju za sudbinu samoupravljanja u dosadašnjoj borbi za pobjedu socijalizma u nas i u svijetu.

Zlatko Čepo

NOVI PRILOZI O USTAŠAMA I NDH

Nastavljajući prikaz historiografskih priloga o ustašama i NDH, možemo ponovo konstatirati da oni od 1970. godine dalje postaju sve brojniji, a sadržajno sve raznovrsniji.¹ Ako bismo ih pokušali sistematizirati, uočili bismo da

¹ Usp. moj prikaz u *Casopisu za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 1/1970, 195—200, gdje su ti prilozi prikazani zaključno sa 1969. godinom. Ovaj prikaz obuhvaća literaturu objavljenu uglavnom do sredine 1973. god.